

Történelemtankönyveink képei

Az 1990-es évek közepén a pedagógus – és a diák – egész sor különféle tankönyv között válogathat. Élnek még a régi sorozatok utolsó darabjai, s mellettük megjelentek a Nemzeti Tankönyvkiadó, a Korona Kiadó és más kiadók, iskolák, vállalkozások könyvei, változatos kivitelben s ennek megfelelő árfekvésben. A legutóbbi évekig, ha a tanár a tankönyv illusztrációs anyagát más ábrázolásokkal szeretne volna kiegészíteni, akkor a – régebbi és újabb, műanyag alapra nyomott - iskolai falitabló-sorozat, továbbá a Móra Kiadó Képes történelem sorozata és a Gondolat Kiadó Világtörténelem képekben című két kötetes kiadványa állt rendelkezésre.

Napjainkban ehhez képest „dúskálni” lehet a választékban: a Helikon Kiadó *A múlt születése* című régészeti sorozatának húsz kötete, továbbá ugyanezen kiadó atlaszsorozata (egyiptomi, görög, római, a bibliai atlasz, a keresztény világ, a középkori Európa atlasza), az Usborne képes kronológiai, a *Világtörténelem fiataloknak* sorozat, a Larousse és az Officina Nova *Új képes történelem* című, húsz kötetesre tervezett sorozata, a Tim-Life képes világtörténete a Dunakönyv kiadásában, a Corvina *Hogyan éltek hajdanában* sorozatának kötetei, a Tessloff és Babion Kiadó *Mi micsoda* sorozatának történelmi kötetei említhetők itt elsősorban.

A korábban elképzelhetetlen tankönyvválasztékon túl látszólag csupán egyetlen gondot említhetünk: a diákok, az iskolai és egyéb könyvtárak egyre kevésbé képesek követni a meredeken emelkedő könyvárakat, s a felsorolt sorozatok csak kevés helyen vannak meg hiánytalanul, és lehetőleg több példányban. Az iskolák „tömegméretekben” ma is csak a régi *Képes történelem* sorozat köteteihez nyúlhatnak.

A nyugati kiadóktól átvett képeskönyvsorozatok jellemzője, hogy ábráik színesek, s nyomásuk minősége jócskán felülmúlja a tankönyvekéit, amelyekben – az Eötvös Gimnázium sorozata kivételével – még ma is ritka a színes ábra. Természetesen erre is van „elfogadható” érv: a sok színes kép annyira megdrágítaná a könyvek előállítását, hogy az így megemelkedő tankönyvárat a szülők képtelenek lennének megfizetni. Az, hogy emiatt nemzedékek lesznek szegényebbek, s az, hogy a szín is információ (mégpedig lényeges, sőt egyes esetekben döntően fontos!), valamint, hogy a tankönyvek szürkesége a színes televízió, a video, a színes magazinok mellett a diákok számára egyre kevésbé vonzó, nem „versenyképes”, nos, mindezek évtizedek alatt „jól kimunkált” kulturális érvekkel magyarázhatók. A tankönyvek színessége azonban önmagában nem is sorsdöntő kérdés, mint a továbbiakból kiderül. Az alapvető gondok mások, és mélyebben levők...

A képeskönyvek és tankönyvek között az ábrázolások jellege szerint több típust különböztethetünk meg. Vannak olyanok, amelyekben csak – vagy döntő többségében – rajzokat találunk. Ezek lehetnek didaktikus rajzok, rekonstrukciós rajzok (épületek, tárgyak, események), vagy ezek keverékei (például *Rékassy Csaba* rajzai a Móra Kiadó *Evezredek hétköznapijai* című sorozatának köteteihez). Vannak olyan kötetek, amelyekben döntően fotókat találunk (reprodukciókat illetve tárgyak, épületek, helyszínek képeit). Az esetek többségében azonban sem a tankönyvekből, sem a képeskönyvekből – kivéve a tudományos jellegű kiadványokat – nem derül ki világosan, hogy a kép az ábrázolások melyik csoportjába tartozik, mi alapján készült a rekonstrukció, s hogy a jelenet példának okáért eredeti vázakép (ókor) vagy miniatúra (középkor), vagy csak annak modorában készült 20. századi műalkotás. Ha valaki ezzel szemben arra hivatkozna, hogy ez álprob-

léma, s az említett különbségek a képalírások utalása nélkül is felismerhetők minden valamirevaló szakember számára, akkor engedtessek meg hangsúlyozni, hogy a diákok nem szakemberek, s az őket tanító tanárok többsége sem kapott ilyen irányú szakképzést!

Hogyan készül a tankönyv? A szerző megírja annak szövegét, s természetesen felkéri, hogy válogasson hozzá képeket is. Ezen kívül a kiadó megbízhat grafikust is az említett típusú rajzok (térképek) elkészítésére. A szöveget többen lektorálják, a tervezett képanyagot viszont nem, legfeljebb a képek jegyzékét kapja meg a lektor, azzal a megjegyzéssel, hogy az változhat. Maga a szerző is csak akkor látja a képek végleges formáját, tördelését, s nem utolsósorban a nagyságukat, amikor a kész, kinyomott kötet tiszteletpéldányait kezébe veszi. Akkor pedig már változtatni lehetetlen rajtuk. Az eddigi gyakorlat az volt, hogy ha valaki észlelt is hibát, a sokadik kiadásban sem történt (alapvető) változtatás.

A képek válogatásánál megítélésünk szerint a következő szempontok érvényesültek (s a gyakorlat azt mutatja, hogy érvényesülnek ma is):

1. A kiadó takarékoságra törekszik, ezért a képek száma – főleg a színeseké – erősen behatárolt. Általában „eredeti” felvételt nem használnak, s még kevésbé készíttetnek, hanem archívumukból vagy meglévő kiadványokból válogatnak. Mostanában különösen előszeretettel használják a *Múlt születése* sorozat képeit az ős-, az ó- és a középkort tárgyaló tankönyvekhez. Csakhogy egy ismeretterjesztő (tudományos) kiadvány képe, főleg kellő képmagyarázat nélkül, tankönyvi felhasználásra teljességgel alkalmatlan lehet (amire seregnyi példát említhetnénk).

2. A szerző a képválogatásért nem kap annyi tiszteletdíjat, hogy hetekig, hónapokig tartó kutatást, „hajszát” folytasson minél jobb, kifejezőbb ábrázolások után. Előveszi a jól bevált képes kiadványokat, s azokból szinte órák alatt „összehozza” a kollekciót. Nemcsak tankönyvek, hanem tudományos és ismeretterjesztő kiadványok esetében is hasonló a helyzet. Sok esetben a szöveg szerzője és a képanyag összeállítója nem is azonos személy.

3. Nincsenek olyan nyilvántartások, amelyek segítenének eligazodni a magyar és világtörténelemmel kapcsolatos ábrázolások dzsungelében. A *Szilágyi Sándor* szerkesztette millenniumi *Magyar történet*, s a *Marczali Henrik* szerkesztette *Nagy képes világtörténet* jelenti máig az alapot, ezek mellett még a *Domanovszky Sándor*-féle *Magyar művelődéstörténet*et lehet említeni. Az utóbbi évtizedekben többnyire ezek képeit ismétlik. Világtörténelmi vonatkozásban a Gondolat két kötetes *Világtörténelem képekben* című kiadványa rendkívül alacsony színvonalú válogatás (elsősorban a reprodukciók minősége és szerkesztésmódja miatt). Az *Európai irodalom képeskönyve* (Helikon Kiadó) hibái és hiányosságai egy másik kötetet is kitennének.

4. Történelmi ismeretterjesztő folyóirataink – a szakfolyóiratok általában nem közölnek képeket – igen kevés új, ismeretlen ábrázolást kutatnak fel, mutatnak be (ennek okát az 1-3. pontokban leírtakban kell keresni.) Ezekhez képest például az angol *History today* – nem csak a nyomás minősége miatt – más értékrendet képvisel.

5. Főiskoláinkon és egyetemünkön a diákok – elvileg – megtanulják a forrásszövegek elemzését, a térképek használatát, de a képek és a szöveg összefüggéseit, a történelmi ikonográfiát, az ábrázolások forráskritikáját, egy dolgozat illusztrálásának módszertanát nem. Tudomásunk szerint az e témakörre vonatkozó tudnivalókat sem tankönyv, sem jegyzet, illetve annak valamely része nem tartalmazza. Maguk az oktatók sem foglalkoznak ilyen témakörökkel, ezért nem is ismerik és nem is oktatják ezeket. Az előadásokat képekkel többnyire nem szemléltetik (technikai okok miatt, s azért, mert a témakörök többségéhez nincs szemléltetőanyag, azaz dia vagy film). A jegyzetek (tankönyvek) általában nem tartalmaznak képeket, legfeljebb néhány térképet. A szakirodalom és az említett képeskönyvek ábráinak többségét a hallgatók jó, ha felületesen ismerik (vagy úgy sem). Nem tudnak semmit a kép és szöveg közti összefüggésekről, hiszen senki nem beszélt nekik azokról, s a vizsgán sem kérik számon ezeket. Ha a kötelező olvasmány sok képet tartalmaz, annak csak azért örül a hallgató, mert annyival is kevesebb az olvasnivalója. A kép a többség számára csak térkitöltő elem. S belőlük (is) lesznek a tanárok...

6. A hallgató képek „tömegével” akkor szembesül igazában először, amikor gyakorló tanításra kerül sor, s egyesek később is, ha a tanári pályát választják. Mivel a képek „kezelését” nem tanulták, autodidakta módon próbálnak „megbarátkozni” velük (ki jobban, ki kevésbé). A tanári kézikönyvek – az új tankönyvekhez nincsenek is ilyenek – ebben nem segítenek. De maga a tankönyv sem segít, mert a képaláírások az esetek jelentős részében olyan szűkszavúak, hogy az igényes tanár számára a szükséges (!) többletinformáció megszerzése nem csekély időt és gondot jelent. A többség éppen ezért erre nem is vállalkozik. Hiszen joggal gondol(hat)ja, hogy elég annyit tudni a képről, ami alatta olvasható, hiszen maga a szerző sem tud többet, illetve nem tartja fontosnak a többletet...

7. A tankönyvek jelentős részének képei – most is! – igen gyenge minőségű fekete-fehér reprodukciók. Van rá eset, hogy a képaláírás utal valamilyen megfigyelhető érdekességre, csak az éppen nem látszik a képen (például *Hamurapi* sztéléjén az írás). Kifejezetten groteszk, mikor az aláírás egy műalkotás szépségére utal, a reprodukció pedig – feltehetően a nyomdának köszönhetően – ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Véleményünk szerint a tankönyvek illusztrációinak a következő kívánalmaknak kell(ene) megfelelniök:

a) Mindenekelőtt legyenek alkalmasak tankönyv céljaira.

b) Minden olyan témakört illusztrálni kell, amely kép(ek) nélkül nem, vagy csak részben érthető meg.

c) Nem szükséges történetileg nem hiteles illusztrációkat használni csak azért, hogy valamely rész ne maradjon kép nélkül. Bele kell nyugodni például, hogy események százairól és személyek ezreiről nincs hiteles ábrázolás. Késői korok fantáziaképei ezt nem helyettesíthetik. Ez éppen olyan történelemhamisítás, mintha valaki hiányzó okmányokat (okleveleket) „stílszerű” utánzatokkal pótolna, azt a látszatot keltve, mintha eredetiek lennének.

d) Arra kell törekedni, hogy lehetőleg kiderüljenek a képek által ábrázoltak méreteinek arányai, illetve derüljön ki az aláírásból (magyarázatból) a tárgy, épület mérete. Nem mindegy, hogy egy torony tíz vagy száz méteres, egy település öt vagy ötszáz hektáros alapterületű, egy szobor 20 centiméteres vagy 20 méteres, egy edény csésze méretű vagy több hektós stb. A képek ugyanis roppant csalókák e tekintetben!

e) A képek (tárgyak) esetében lehetőleg tüntessük fel eredeti lelőhelyüket, illetve őrzőhelyüket, hiszen ezek is érdekes információk, például, hogy az ókor különleges műtárgyai a világ néhány nagy múzeumában vannak, az eredeti lelőhelytől olykor több ezer kilométeres távolságban. S nem elég annyit tudni egy tárgyról, hogy egyiptomi vagy görög, netán római, hanem a pontosabb lelőhelyet is tudatosítanunk kell, s arra törekedni, hogy a térképen a diák meg is tudja mutatni azt.

f) Törekedjünk arra, hogy különböző korok (korszakok) azonos ábratípusai egymással összehasonlíthatók legyenek. Például templomok esetében minden stílusnál mutassuk be a külső képet (homlokzat) és a részletet (díszítés stb.) is. Mutassuk be egyes korok lakóház-sorozatát (kívül-belül), palota-sorozatát (kívül-belül) stb. Van tankönyv, amelyben a stílusokat egymás mellett – tehát összehasonlítás céljából – román stílusú templom, gótikus épületdísz és reneszánsz palota szemlélteti.

g) Az egyes korok, események legjellemzőbb képeit válogassuk össze. Főleg a 19-20. századnál nem mindegy – amikor a bőség zavarával küszködünk – hogy egy politikusról milyen képet közlünk. S egy jellegtelen tájon az útnál keresztben álló szovjet tank képe például aligha képes élményszerűen érzékeltetni az afganisztáni inváziót. Egy kivehetetlen, szürke, jellegtelen embertömeg képe sem jelent a szöveghez képest jelentős többletinformációt például valamely sztrájk vagy tüntetés vonatkozásában.

h) Arra kell törekedni, hogy a képek ne legyenek egysíkúak, hanem – amennyire lehet – az adott kor sokszínűségét mutassák be. A kép nemcsak illusztrál, hitelesít, hanem akkor jó, ha többletinformációt is ad. A 20. századi kötetekre jellemző, hogy a politikusok vagy politikai események képe, s néhány – sajnos, sokszor jellegtelen – háborús kép mellett más illusztrációt csak keveset találunk.

i) Mindennél fontosabb: a kép legyen történetileg hiteles, a kép magyarázata legyen részletes, bőséges, világosan derüljön ki belőle, hogy a kép miért fontos, illetve melyik részlet érdemel különös figyelmet. E tekintetben mintaszerű *Závodszky Géza* 7. osztályos

általános iskolai és III. osztályos gimnáziumi tankönyve. A történeti hitelesség egy tankönyvnél természetszerű követelménynek tűnik. Sajnos, ennek ellenkezőjére tömegével hozhatunk fel példákat. Az sem vigasztaló, hogy a szakirodalom ugyanazon hibákba esik (típushibák), mint a tankönyvszerzők.

A következőkben az általános és középiskolai tankönyvek képanyagának néhány típushibáját mutatjuk be. Hangsúlyozzuk, típushibákról van szó, s terjedelmi okok miatt sem vállalkozhatunk túlságosan nagy könyv elemzésére. Éppen ezért, s mivel nem egyes szerzők kritikai elmarasztalására törekszünk, nem tüntetjük fel az egyes kötetek pontos bibliográfiai adatait. A kötetek használóinak a típushibák felsorolása elegendő segítséget jelenthet.

A legrosszabb a helyzet e tekintetben általában az őskorral, az írás előtti korok képanyagával, mégpedig mind az általános, mind a gimnáziumi tankönyvekben. Nincs igazán jó, kifejező kép(sorozat), amely bemutatná, hogyan tárja fel a régész régimúlt idők emlékeit, s hogyan „szólaltatja meg” a tárgyakat. A régészeti kiadványokból kiollózott (szak)képek magyarázó képaláírás nélkül a diákok számára értelmezhetetlenek. Az ősi idők többszázézer éve összemosódó, egyébként is zavaros massa a tankönyvekben. Hogy mire képes a régészet, azt például a Times atlasza (Akadémiai Kiadó) is reprezentálja...

Az ókor képanyaga általában esztétikai elvek alapján válogatódott, az egyes kiadványok hasonló forrásokból merítettek. A települések távlati (rekonstrukciós) képei többnyire oly kicsik s olyan rossz nyomásúak, hogy élvezhetetlenek. Anakronisztikus, hogy a *Biblia* világát *Michelangelo* Mózes-szobra képviseli, vagy *Dürer*-képek mutatják Ádámot és Évát, meg *Jézus* születését. Legalább olyan, mint amikor *Munkácsy* képe szemlélteti a honfoglalást. A képek szövegéből sem derül ki, hogy ezek nem hiteles ábrázolások. Persze ha kiderülne, akkor megkérdézhethetnénk, hogy mi keresnivalójuk van egy történelemkönyvben, ha nem hitelesek. Mint ahogy nem regényrészleteket elemzünk hiteles történelmi források helyett, éppen úgy nem elemzünk fantáziaképeket! Szent Ágostont például *Botticelli* képe alapján képzelem el diák és tanár, holott a kép nem hiteles. De honnan gondolná, ha nincs odaírva, hiszen a könyv egészének hitelesnek és pontosnak kell lenni. Nem elég az, ha a szöveg megfelel e kritériumnak, a képeknek, térképeknek is ilyeneknek kell lenniük.

A középkor tekintetében történetileg nem hiteles képek egész kavalkádjával találkozunk. Típushiba, hogy uralkodókat, eseményeket a *Képes Krónika* alapján mutatnak be tankönyveink az Árpád-kor viszonylatában, holott ezek nem hitelesek, hanem fantáziaképek, s azt mutatják, hogy egy 14. századi miniatűr hogyan képzelte el a századokkal (évtizedekkel) korábbi eseményeket, helyszíneket. Az még kínosabb, ha egy S betűben levő királyalakot látva a képmagyarázat *Szent Lászlóra* utal, holott a képen *Szent István* látható. Legfeljebb az vigasztalja a tanárt és a diákot, hogy úgysem lát belőle sokat, mert a pompás színes miniatúra csak egy homályos, sötétszürke pacni lett. Honnan fogják megtudni a diákok, milyen szép is egy kódex? Ebből a tankönyvből nem... A *Képes történelemből* (Móra Kiadó) átvett páncélos lovag valójában címerkép, amire sem az eredeti kiadvány, sem a tankönyv nem utal. *Zsigmond* kassai oklevele is címeradományozó oklevél. Amikor vizsgatanításon erről beszéltem a hallgatók elképedtek, mert még sosem láttak címereslevél-képet... Van rá példa, hogy a tatárjárás után épült visegrádi vár 13. századi állapotát 17. századi (nem hiteles) metszettel illusztrálja a tankönyv. A *Képes Krónika* mellett a *Thuróczy Krónika* is kedvelt csemege: királyaink fantáziaképei általánosan használt illusztrációk tankönyvekben és szakkönyvekben egyaránt.

Egy-egy kötetben a hitelesnek nem tekinthető ábrák száma (közép- és török-kor) egy-két tucatnyi is lehet! *Zrínyi Miklós*, Szigetvár védője szoborként jelenik meg. *Somogyi József* szobrának esztétikai értékelése nem feladatunk, annyi bizonyos, hogy nem törekedett történeti hitelességre. Ez önmagában nem volna baj, de miért (csak) ez került bele *Zrínyiről* egy gimnáziumi történelemkönyvbe?! Ugyanabba, amely *I. Rákóczi Györgyről* szóló képszöveghez *II. Rákóczi Györgyöt* ábrázoló képet tesz, Simontornyárról pedig azt írja, „a Dunántúl egyik legfontosabb vára”, s mindezt megtetézi azzal, hogy 17. századi fantáziaképet tesz hozzá. Az ónodi országgyűlést *Than Mór* festménye dokumentálja...

Buda ostromát (1686) olyan fantáziakép jeleníti meg, amelynek alig van valami köze a valósághoz (a sok jó ábrázolás közül miért éppen ezt kellett választani?!). *Derkovits Dózsa*-sorozata sem történelmi tankönyvbe való, csakúgy mint az egykorú, de nem hiteles ábrázolások. Mint ahogy a *Husz János* elfogásáról készült képek sem valósak, hitelesek.

Van olyan tankönyvoldal, amelyre három kép jutott, a következő megjelölésekkel: kuruc lovas; kuruc vitéz; kuruc harcos. Láthatólag a szerző – vagy a képszerkesztő – nem tudott mit kezdeni a képekkel, a legfontosabb feladatának a szóismétlések elkerülését tartotta. Ez sikerült is neki, amihez ezúton is gratulálunk. Az első kép valóban lovast ábrázol, a második kezében fokost tartó férfi is lovas lenne, csak hogy éppen nem lovon ábrázolják. A harmadik pedig nem egyszerűen „harcos”, hanem gyalogos, s mellesleg címerkép. Talán a címer tulajdonosának nevét is oda lehetett volna írni, ha megérdemli egyáltalán. Döntse el az olvasó. (*Esze Tamás* címeres levelének címerképéről van szó!)

A középkori tárgyú kötetek a tervek szerint újra megjelennek a Móra Kiadó gondozásában (a Képes történelem sorozat), amely a tankönyvek mellett a fő illusztrációs segéd-eszköz. Takarékosági okokból a képek tekintetében nemigen terveznek változást. Pedig lenne mit módosítani, hiszen van olyan kötet, amelyben több mint félszáz képpel szemben vethetők fel alapos kritikai aggályok (például a hitelesség kérdésében). Ha már eddig – kötetként – több mint kétszáz ezer példányban terjesztettük a nem hiteles történelmet, akkor ez már haladó hagyomány, nosza folytassuk, mert így olcsóbb...

A 18-19. századról szóló kötetekben történetileg nem hiteles ábrákkal általában nem találkozunk, s hasonló a helyzet a 20. század vonatkozásában is. A képválogatás, a képaláírások rövidecsége, s nem utolsósorban a nyomdai kivitel azonban itt is gondot okoz. Igen szerencsés viszont az az ötlet, hogy a képaláírás mellé egy-egy idézet is járul, amely a képhez kapcsolódik.

A példák sorát – úgy véljük – felesleges lenne tovább szaporítani. A lényeg az, hogy történelemtankönyveink illusztrálása tekintetében gyökeres változásokra van szükség. Az általános iskola 5-6. és a középiskolák I-II. osztályos tankönyvei ábráinak teljes átdolgozására, az ábrák mintegy felének kicserélésére van szükség (a legújabb kötetek is beleértendők!).

A képválogatás, a képek forráskritikája külön szakmai stúdiumot igényel. Tanítani kellene főiskolán és egyetemen, s a képválogatást hozzáértő szakemberre kell bízni, illetve szaklektor szükséges hozzá. E munka természetesen többletköltségekkel jár, de el kell döntenünk, hogy a fokozott takarékoság a fontosabb, vagy az, hogy generációk végre képileg is hiteles tankönyvekből tanuljanak.

CSORBA CSABA

Az angol történelemtanításról

R.G. Batho előadása az OKI Történelemmetodikai Műhelyében

Az Országos Közoktatási Intézet Pedagógusképzési Központja 1993. tavaszán indította el az egyetemi (főiskolai) történelem szakmethodikusok és a pedagógiai intézeti szaktanácsadók műhelyét, amely általában kéthavonkénti rendszerességgel tartja szakmai megbeszéléseit. A szervezők célja nem titkoltan az, hogy a megelőző évtizedek „lelki eróziója” után a szakemberek számára „szellemi ózonréteget” és nyilvánosságot teremtsenek. Az eddigi programok témái – a rendszerváltás utáni történelemtanítás kritikus pontjai; történelemmetodikai szakirodalmunk problémái; a tér- és időszemlélet fejlesztésének lehetőségei; a történelmi fogalmak használata; a felvételi vizsgák korszerűsítése; a történelemtankönyv mint pedagógiai eszköz stb. – arról győzték meg bennünket, hogy számottevő érdeklődés nyilvánul meg az időnként lenézett, másodlagos fontosságúként kezelt szakmethodika kérdéseiről. Ezt bizonyította *R.G. Batho* (a Durham-i Egyetem professzora) 1994. október 17-i nagy sikerű előadása is, amelyet napjaink angliai történe-